

GÖSTERİŞÇİ DİNDARLIK*

Ejder OKUMUŞ**

ÖZET

Gösterişçi dindarlık, ilk etapta dindarlığın olumlu anlam içeriğini bozduğu düşünülerek kavramsal açıdan problemlili görülebilir. Ancak konuya dikkatli yaklaşıldığında, riyakârca ortaya konan dindarlığın bu kavramla çok açık ifade edildiği anlaşılır. Sosyal hayatta samimi dindarlık gibi gösterişçi dindarlık da bir gerçeklik olarak karşımıza çıktığına göre bu şekilde bir kavramsallaştırma yanlış görünmemektedir. Bir dinî davranış biçimi olarak gösterişçi dindarlık, ihlasla sergilenen dindarlığın zıddı olup teşhirci dindarlığı, dindarlıkta gösteriş, ikiyüzlülüğü, ifade eder. Gösterişçi dindarlık, insanın samimi olarak, inandığı gibi değil, çeşitli hesaplarla başka insanların hoşuna gidecek biçimde hareket etmesidir. Gösterişçi dindarlıkta asıl vurgu, dindar olarak, dindarlık adına ve dindarlık temelinde gösteriş yapmaktır. Toplumsal bir ilişki biçimi olarak gösterişçi dindarlık, bu çalışmada hem kavramsallaştırma yönünden tartışılmakta, hem de sosyolojik bakış açısıyla gözlemlenebilmesi ve tespit edilebilmesinin imkanları yönünden ele alınmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Gösteriş, dindarlık, gösterişçi dindarlık, etnometodoloji, beden dili, yüklenme kuramı

ABSTRACT

HYPOCRITICAL RELIGIOSITY

Hypocritical religiosity, in the beginning, may be seen problematic from the conceptual viewpoint because it is supposed to harm the positive meaning content of religiosity. But if the matter is approached carefully, it will be understood that the concept states clearly the religiosity exposed hypocritically. Considering that there is hypocritical religiousness as a reality in social life, as well as sincere religiosity, this conceptualisation is not wrong. Hypocritical religiosity, a style of religious behavior, is the opposite of sincere religiosity. It states displaying religiousness and hypocrisy in religiosity. Hypocritical religiosity is that human shows a religious action based on various material or spiritual self-interest expectations to make happy society. Hypocritical religious does not act as he/she believes. The essential emphasis on hypocritical religiosity is to perform hypocrisy under the name of religiosity and based on religiosity. In this study, hypocritical religiosity as a social relationship is discussed both with regard to its conceptualisation and possibilities of its observation from the sociological point of view.

Key words: Hypocrisy, religiosity, hypocritical religiosity, ethnomethodology, body language, attribution theory

GİRİŞ

Gösterişçi dindarlığın çeşitli zeminlerde, özellikle de siyasetle bağlantılı olarak sıklıkla dile getirildiği bir zaman ve mekanda yaşıyoruz. Esasen konuyu önemli kılan sadece bu değildir. Gösterişçi dindarlık, öyle bir fenomendir ki modernitenin gösteri mantığı ve boyutundan ayrı ele alınamaz. Modern toplumlar, fotoğraf, imaj, gösteri ve gösteriş toplumları olarak tasvir edilebilirler. Gösterişin genel durumu, dindarlığı da etkilemekte, gösterişçi dindarlığın çeşitli biçimlerde varlık göstermesinde rol oynamaktadır.

Ayrıca gösterişçi dindarlık, kutsal kitapların da dikkat çektiği bir sosyal gerçekliktir. Meselâ İncil, gösterişle yapılan ibâdetin her türlüşünü¹, örneğin gösterişle sadakayı², gösterişle dua etmeyi³ ve gösterişle orucu⁴ reddeder, kötüler ve yasaklar. Kur'an da aynı şekilde riyânın her türlüşünü reddetmiştir.⁵ Kutsal metinler hem sosyal bir gerçeklik olarak gösterişçi dindarlığı tespit eder, dinde gösteriş yapanların olduğunu ortaya koyar, hem de o şekilde yapanların yanlış yaptıklarını söyler. Kutsal kitaplar, aynı zamanda toplumsal ve tarihsel geçekliğin pek çok boyutunun bir yansıması olarak kabul edilirlerse, gösterişçi dindarlığın sosyolojik gerçekliğinin olduğu da anlaşılacak veya kabul edilecektir. Görüldüğü gibi gösterişçi dindarlık, hem tarihsel olarak hem de güncel planda önemli bir konudur. Toplumsal bir ilişki biçimi olarak gösterişçi dindarlık, bu çalışmada hem kavramsallaştırma yönünden tartışılmakta, hem de sosyolojik bakış açısıyla gözlemlenebilmesi ve tespit edilebilmesinin imkanları yönünden ele alınmaktadır.

Gösteriş

Gösteriş, riyâ ve mürâât kelimelerinin karşılığıdır. Gösteriş/riyâ' (riâ'-mürâeh-mürâât), görmek, gözlemlmek, sezmek, farkına varmak, anlamak, hükmüne varmak, saymak, karar

* Bu çalışma, 25-26 Aralık 2004'de İstanbul'da Kur'an Araştırmaları Vakfı (KURAV) tarafından gerçekleştirilen *Dindarlık Olgusu Sempozyumu*'nda aynı başlıkla sunulan tebliğin gözden geçirilmiş halidir.

** Doç. Dr., Dicle Ü. İlahiyat Fakültesi. e-posta: ejderokumus@hotmail.com

¹ Matta/6, 1-2

² Matta/6, 1-4

³ Matta/6, 5-7

⁴ Matta/16, 16-18

⁵ 2/Bakara, 264; 4/Nisa, 38, 142; 8/Enfal, 47; 107/Ma'un, 6 vd.

vermek, kabul etmek, inanmak, dile getirmek gibi manalara gelen *raâ* (ru'ye-ra'y) kökünden türemiş olup⁶ mürâât gibi bu fiilin müfâele bâbından rââ'nın masdarıdır⁷ ve göstermek, teşhir etmek amacıyla yapılan davranışı, gösteriş için iş yapmayı, insanlar görsünler diye bir davranışta bulunmayı, ikiyüzlülüğü, içten pazarlıklılığı, bir şeyin veya bir davranışın taklidini/sahtesini yapmayı ifade eder. Bu bağlamda görme ile gösterme arasında sıkı bir ilişkinin varlığından söz edilebilir. Gösteriş, insanlar üzerinde insanların görme ve görselliğe verdikleri önemi kullanarak etkili olur. Gösteriş, görme ile ilgili olarak kendini çok olumlu bir konumda sunar: "görünen şey iyidir, iyi olan görünür" der.⁸

Bir gösteri eylemi olan gösterişle ilişkili olarak bir de işittirme⁹, duyurma (tesmi'-süm'a) kavramı mevcuttur. İşittirmede, işlenen bir iyiliğin, insanlara duyurulması hedeflenir. Esasen bu da gösterişin bir versiyonudur. Görme ve işitme birbirinden ayrılamaz ve birbirini tamamlayıcıdır. İnsanî işlerde hemen hemen hiç bir şey onların ortak müdahalesi olmadan yapılamamaktadır. İşitme görmenin ta kendisi olmasa da görmeyele sıkı ilişki içinde olduğu kesindir. Her kişi, gördüğü ve işittiği; gösterdiği ve konuştuğu (işittirdiği) şeylerin biraraya gelmesinden oluşur¹⁰; gösterme ve işittirme de görme ve işitme gibi birbirleriyle iççedirler.

⁶ el-Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, c. 3, el-Mektebetu't-Ticâretu'l-Kübrâ, Mısır ty., s. 297; Râgîb el-İsfahânî, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kalem-Dâru's-Şâmiyye, Dimaşk-Beyrut 1992, ss. 373, 375; el-Alûsî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'u'l-Mesânî*, c. 4, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1993, ss. 257-258

⁷ el-Kâdi Ebi Muhammed el-Endülûsî, *el-Muhadderu'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, c. 1, Tah. A. Abdüşşâfi Muhammed, Dâru'l-İlmiyye, Beyrut 1993, s. 357; Fahrüddin er-Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, c. 16, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994, s. 116; Muhammed Reşid Rîdâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 5, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1993, s. 100; en-Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî*, c. 4, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut ty., s. 378

⁸ Guy Debord, *Gösteri Toplumu ve Yorumlar*, Çev. A. Ekmekçi-O. Taşkent, Ayrintı Yay., İstanbul 1996, s. 16

⁹ Bk. Ebû Davud, *Sünen*, Et'ime, 3; Cihâd, 24; Tirmizî, *Sünen*, Nikâh, 11; İbn Mâce, *Sünen*, Nikâh, 25; Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Rikâk, 36. Bk. el-Gazzâlî, *a.g.e.*, s. 297; R. el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 375; Hucviri, *Keşfu'l-Mahcûb*, Çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 1982, s. 200; Şah Veliyyullah, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, c. 2, Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrut 1990, ss. 177, 247

¹⁰ Jacques Ellul, *Sözün Düşüşü*, Çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yay., İstanbul 1998, ss. 45, 19

Gösteriş, kişinin içinde taşıdığı şeyin tersi bir biçimde davranışta bulunması; kendini, gerçekte olduğu gibi değil de bunun tersine iyilik ve güzellikle muttasıf göstermesidir. Buna göre örneğin "Onlar gösterişte bulunurlar" (107/Mâ'ün, 6) ayetinde "gösterişte bulunurlar" ifadesi, "insanlara karşı içlerinde bulunmayan şeyle hareket ederler"¹¹, yani "gerçek yüzlerinin aksini gösterirler"¹² manasındadır. Burada niyet önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. İhlâslı eylemin tersine gösterişte eylem niyetle uygunluk arz etmez.¹³ Gösterişçi niyetini taşımadığı halde bir davranışı yapıyor görünür. Diyebiliriz ki gösterişte, icra edilen davranış, insanın gerçek niyetine kısmen veya tamamen terstir. Bu bağlamda gösterişin içten pazarlıklık olduğu söylenebilir. Nitekim bir hadîste niyet-amel ilişkisi bağlamında mü'minle münafığın farkı ortaya konulmaktadır:

"Mü'minin niyeti, amelinden, münafığın ameli ise niyetinden hayırlıdır."¹⁴

Gösterişte aslolan göstermek; insanların görmek istediği şekilde davranmaktır.¹⁵ Bu bağlamda gösterişçiliği Erving Goffman'ın sahne veya dramaturji kuramından¹⁶ yararlanarak izah etmek istediğimizde, sahne önünün, gösterilen şey veya gösterişin bizzat kendisi; sahne arkasının ise gösterişçinin asıl niyeti ve emeli olduğunu söyleyebiliriz. Biraz açmak gerekirse bu kuramda toplumsal yapı yerine öncelikle yüzyüze etkileşimle ilgilenilir. E. Goffman, yüzyüze etkileşimi "iki kişinin mevcut fiziksel varlıkları sırasında birbirlerinin hareketleri üzerindeki karşılıklı etkileri" olarak tanımlar. Goffman'a göre bir toplumsal durumdaki katılımcıların toplam etkinliklerini ifade eden performansın iki bölgesi mevcuttur: Ön bölge ve sahne arkası. "Ön bölge, kişinin

¹¹ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-Umde fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, 2. bs., Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1984, s. 358. Ayrıca bk. Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ, 3. bs., *Me'âni'l-Kur'ân* c. 3., Alemü'l-Kütüb, Beyrut ty., s. 295; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c.5, 2. bs., Dâru Sâdır, Beyrut 1992, s. 92

¹² M. İzzet Derzeze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, Çev. Ş. Karataş-A. Çelen-M. Çelen, c. 1, 2. bs., Ekin Yay., İstanbul 1998, s. 194

¹³ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. 5, s. 92

¹⁴ *A.e.*, c. 4, s. 291 (Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*'den)

¹⁵ Muhammed Reşid Rıda, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 5, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1973, ss. 470-471

¹⁶ Bk. Margaret M. Poloma, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Çev. Hayriye Erbaş, Gündoğan Yay., Ankara 1993, ss. 203-204 vd.

performansının, izleyenlere durumu tanımlamak için düzenli olarak genel ve sabit bir biçimde işleyen bir bölümüdür".¹⁷ Sahne arkası ise, oyuncunun veya aktörün sahne rolünün nisbeten dışına çıkarak görece serbest/doğal hareket ettiği ve seyirci veya gözlemcilerin dikkatli bakışları ya da incelemeleriyle görebilecekleri bölgedir.

Buna göre gösterişçinin gösterişte bulunduğu ön bölge ideal gösteriş bölgesi iken sahne arkası gösteriş rolünün ideal biçiminden uzaklaşıp görece serbest davrandığı bölgedir. Riyâkar sahne önünde asıl niyet ve amacını gizleyerek, etkileşimde bulunduğu insanın veya insanların görmek istediği, hoşlandığı bir eylemi icra ederken sahne arkasında asıl niyet ve amacının ipuçlarını verir. Riyâkar aktörün asıl niyetini anlamak için sahne arkasına açılan kapıyı biraz aralamak yeterli olabilir. Şu halde gösterişte yaygın bir gizlilik veya gizli bir hedef vardır. Yaygınlaşmış gizlilik, gösterişte yer alan gösterinin sergilediği her şeyin kesin tamamlayıcısı olarak ve meselelerin özüne inildiğinde de belki de en önemli marifeti olarak gösteri ve gösterişin ardında yer alır.¹⁸

Dindarlık

Dindarlık, insanın iman-amel temelinde ortaya koyduğu dinî tutum, deneyim ve davranış biçimini, yani dinî yaşantıyı veya dindarca hayatı; inanılan dinin emir ve yasakları doğrultusunda yaşamayı ifade eden ve inanç, bilgi, tecrübe/duygu, ibâdet, etki, organizasyon gibi boyutları olan bir olgu¹⁹ olarak anlaşılabilir.

Dindarlık çeşitli biçimlerde tipleştirilebilir ve bu noktada çeşitli yaklaşımlardan söz etmek mümkündür.²⁰ Fakat bu çalışmada dindarlık, Allport'un tipolojisine benzer bir biçimde ihlaslı-samîmi dindarlık ve gösterişçi dindarlık şeklinde iki tipe ele alınmaktadır. Bilindiği gibi dindarlık, Gordon W. Allport'un tipolojisinde hakikî/içten (intrinsic) dindarlık ve gayr-i hakikî/dıştan

¹⁷ Erving Goffman, *The Presentation of Self in Everday Life*, Garden City N.Y.: Double-day Anchor, 1959, s. 22'den M. M. Poloma, *a.g.e.*, s. 203

¹⁸ G. Debord, *a.g.e.*, s. 131

¹⁹ Dindarlığın tanımı ve boyutları konusunda ayrıntılı bilgi için bk. R. Stark-C.Y. Glock, "Dimensions of Religious Commitment", *Sociology of Religion*, Ed. Roland Robertson, Penguin Books, Middlesex 1971, ss. 253-261; M. Emin Köktaş, *Türkiye'de Dinî Hayat*, İşaret Yay., İstanbul 1993, ss. 62-67, 52-55

²⁰ Bu ve benzeri dindarlık tipolojilerini bir arada görmek için bk. Ejder Okumuş, *Gösterişçi Dindarlık*, Ark Yay., İstanbul 2002, ss. 38-43, 60-64

(extrinsic) dindarlık biçiminde²¹ iki tipte de ele alınmaktadır. Bu tipolojide ayırım veya tiplendirme, dindarlığın niteliğine, içtenliğine, samimi olup olmadığına bakarak yapılmaktadır.

GÖSTERİŞÇİ DİNDARLIK

Kavramsallaştırma Açısından Gösterişçi Dindarlık

İnsan hayatının ve toplumsal ilişkinin belki de hemen her boyutunun gösterişe konu olabileceği söylenebilir.

Bir dinî fenomen olarak dindarlık, dindarlık olması hasebiyle hem ihlasla ortaya konan dindarlığı hem de ihlassız ve riyâkarlıkla sergilenen dindarlığı ifade etmek için kullanılabilir. Bu bağlamda bilmek gerekir ki dinler, dindarlığın ihlalsını, samimice ortaya konulmasını kabul eder ve ötekini red ve mahkum ederler. Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi dinler de sonuçta gösterişçi dindarlığın insanlar tarafından ortaya konulabildiği gerçeğini görmüş ve ona göre pedagojik, sosyal, psikolojik, siyasal vb. bir takım tedbirler alma yoluna gitmişlerdir. Gösterişin hayatın hemen her alanında at koşturabildiği bilindiğinde, dindarlığın da gösteriş amacıyla yapılabileceği ve dolayısıyla gösterişin dindarlığa eklenmesi suretiyle gösteriş dindarlığı veya gösterişçi dindarlık gerçeğinden bahsedilebileceği de anlaşılır.

Bir dinî davranış biçimi olarak gösterişçi dindarlık, insan davranışı açısından tipik bir durumu ifade etmektedir. Gösterişçi dindarlık tipi (veya bir dindarlık tipi olarak gösterişçilik), yukarıda ifade edildiği gibi dış güdümlü veya dışa dönük dindarlık modeli içinde ele alınabilir. Dış güdümlü dindarlık (extrinsèque) modelinde, iç güdümlü (intrinsèque) dindarlık modelinin tersine, din dindarın davranışlarının birinci derecede belirleyici unsuru olmayıp başka amaçlar için bir araç konumundadır. Dışa bağımlı bir eğilim içinde olanlar, dini kendi kişisel gayeleri için araç olarak ele alıp işlevsel hale getirirler. Dolayısıyla dış güdümlü dindarlık tutumuna yol açan şey, dinin dış güdümlüler için işlevselliğidir. Bu açıdan bu tip dindarlığa fonksiyonel dindarlık veya psikolojik ihtiyaçlar dindarlığı da denebilir. Bu tip dindarlığı tercih edenler, dinden bir şekilde yararlanmanın peşindedirler.²²

²¹ R. Stark-C.Y. Glock, "a.g.m.", ss. 259-261

²² Bk. Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, TDVY., Ankara 1996, ss. 76-77

Dışavurumsal bir hayat tarzı inşa eden ve ihlasla sergilenen dindarlığın zıddı olan gösterişçi dindarlık²³, teşhirci dindarlığı, dindarlıkta gösteriş, ikiyüzlülüğü, Hak rızası için yapılmayan ihlassız işleri ve samimiyetsiz ibâdetleri ifade eder.²⁴ Gösteriş, kullun Allah'a itaata karşı kulları irade etmesi, Allah'a itaat ederken kullara yaranmasıdır. Gösterişte uğruna amelde bulunulan, ibâdet edilen Yaratıcı değil, insanlardır.²⁵ Gösterişçi dindarlık,

Gösterişçi dindarlık, dindarlığın olumlu anlam içeriğini bozduğu düşünülerek kavramsal açıdan problemlili görülebilir. Ancak dindarlık nötür bir kavram olarak alınır, o takdirde bu problem ortadan kalkacak, daha doğrusu böyle bir problemin olmadığı anlaşılacaktır. Elbette bizim toplumumuzda insanlar dindar dediklerinde genellikle ona olumlu anlamlar yüklerler. Mesela “Mehmet dindar bir insandır.” dediklerinde, Mehmet’in dinin gereklerini samimi bir şekilde yerine getiren bir insan olduğunu kastederler. Fakat bu özellikle günümüzde, hatta Türkiye’de özellikle medya ve siyasetin din sözlüğünde bu şekilde anlaşılmaktadır. Tek başına dindar insandan değil, samimi dindar insandan ve de dini istismar eden, riyâkârlık eden insandan bahsedilmektedir. O halde dindarı nötür olarak alırsak, samimi/ihlaslı dindarlıktan da gösterişçi dindarlıktan da bahsetmemiz mümkündür. Yazara göre bu, dindarlığa zarar verecek bir yaklaşım da değildir. Sosyal hayatta samimi dindarlık olduğu gibi gösterişçi dindarlık da bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplum dindarlık temelinde ortaya konan ilişkilerden bir kısmını, belki büyük çoğunluğunu samimi olarak algılayarak, bir kısmını gösteriş olarak algılamaktadır. Dolayısıyla bu şekilde bir isimlendirme, gerçekliğe uygun düşmektedir.

Gösterişçi dindarlık kavramsallaştırması yerine başka kavramsallaştırmalar yapan veya önerenler de olmuştur. Örneğin gösterişçi dinsellik bunlardan biridir. Ancak bu isimlendirme,

²³ Bk. Feridüddin Attar, *Tezkiretül-Evliya*, Çev. Süleyman Uludağ, 2. bs., Erdem Yay., İstanbul 1991, s. 783; Hüsameddin Erdem, *Sondevir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk*, Konya 1996

²⁴ Muhammed Ali Tehânevî, *Kitâbu Keşşâfi Istilâhâti'l-Funûn*, c. 1, Mektebetü Lübnan Nâşirûn, Beyrut 1996, s. 606; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 2. bs., Marifet Yay., İstanbul 1995, s. 438

²⁵ el-Muhâsibî, *er-Riâye liHukûkillâh*, 4. bs., Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut ty., ss. 160, 161, 163 vd. (Türkçesi: *er-Riâye*, Çev. Şahin Filiz-Hülya Küçük, İnsan Yay., İstanbul 1988; *Kalp Hayatı (er-Riâye)*, Çev. Abdülhakim Yüce, Çağlayan Yay., İzmir 1997)

dindarlık vurgusuna sahip değildir. Gösterişçi dindarlıkta asıl vurgu, dindar olarak, dindarlık adına ve dindarlık temelinde gösteriş yapmaktır. Gösterişçi dindarlık bir dindarlık türüdür.

Riyâkârlık kavramını önerenler de olmuştur. Bu kavramda da gösterişçi dindarlık tam ifadesini bulamamaktadır. Geçmişte riyâkârlıkla gösterişçi dindarlık anlaşılıyordu. Ancak günümüzde bu böyle anlaşılmamaktadır. Belki yine de çalışmamızda bu kavram kullanılabilir, fakat anlatılmak isteneni tam olarak ifade edememe endişesiyle gösterişçi dindarlık kavramı tercih edilmiştir. Sonuç olarak burada anlatılmak istenilenin en iyi gösterişçi dindarlıkla ifade edilebildiği düşünüldüğü için en azından daha iyi bir kavram bulununcaya kadar bu kavram bizim çalışmamızda kullanımda olacaktır.²⁶

Gösterişçi Dindarlığın Sosyolojisi

Gösterişçi dindarlığın oluşması ve gelişiminde çeşitli sosyal nedenlerin rol oynadığı söylenebilir. Bu çerçevede örneğin imaj ve gösteri, moda ve kıyafet, biçime ve niceliğe önem verme, farklılıkları kabul etmeme, baskı, kınama, korku, dışlanma, tutuculuk, meşrûluk, kimlik bunalımı, damgalanma, ödül ve ceza, manipülasyon, sosyal kontrolün etkisizliği, güvensiz ortam, sosyal tabaka ve statü, güçlenme endişesi, kabul edilmeme korkusu, uyum problemi, anomi ve yabancılaşma, sosyal değişim vs. gösterişçi dindarlığın sosyal nedenleri olarak zikredilebilir.

Din ve dindarlıkta kötü ahlak (veya ahlak dışı davranış) örneği olan dinde gösteriş veya gösterişçi dindarlık, zenginlik, mal,

²⁶ İngilizce'de de benzer kavramlar kullanılır. Örnek olarak 'sanctimoniousness' veya 'sanctimony' kavramının sözlük anlamında *hypocritical devoutness* veya *hypocritical piety* verilir. *Hypocritical devoutness* ile *hypocritical piety*, iki yüzlü, sahte veya gösterişçi dindarlık anlamına gelir. *Sanctimonious* ise *hypocritically devout* veya *hypocritical pious* yahut *hypocritical religious*, yani iki yüzlü dindar demektir. *Hypocrisy* iki yüzlülük, riyâkârlık, samimiyetsizlik; *devout* ile *pious* ise dindar demektir. *Pharisaism*, *pretentious religiosity*, *dissimulative religiosity* ve *lip service* kavramları da gösterişçi dindarlığı, samimiyetsizliği veya dinde yapmacıklık ve gösteriş, gösteriş için dindarlığı ifade eder. Bk. Merriam-Webster Online, <http://www.m-w.com/cgi-bin/dictionary?book=Dictionary&va=sanctimonious>, 11.10.2004; Hyper Dictionary, <http://www.hyperdictionary.com/dictionary/sanctimoniousness>, 11.10.2004; Brainy Dictionary, <http://www.brainydictionary.com/words/sa/sanctimony215316.html> tyu njh, 11.10.2004

mevki, itibar, statü, tatminkarlık gibi hedeflere ulaşmak gayesiyle insanlara göstererek ibâdet yapmaktır. Gösterişçi dindarlık, dünyaya dair arzu ve isteklerine kavuşmak uğruna insanların nezdinde bir makam veya konum elde etmek amacıyla kulluğa ilişkin ibâdet ve eylemleri insanlara göstermek, başka bir ifadeyle ibâdetleri, dinî fiil ve amelleri kullanarak insanlar katında bir mevki elde etmeye²⁷ çalışmaktır. Dolayısıyla halka, insanlara göstermek, duyurmak ve açıklamak hedefi ve amacı olan her ibâdetin, gösterişçi ibâdet olduğu²⁸ söylenebilir. Bu durumda gösteriş, dinî emirleri insanlar için yapmak anlamındadır. Gösterişçilerden, erdemlilerin fiilleri sadır olur, ancak onlar erdemliler olarak erdem adına ve mutluluğu amaçlayarak değil, bir takım geçici dünyevî amaçlarla bu fiilleri yaptıkları²⁹ için onlar erdemli değildirler. Gösterişçi dindarlık, yalandan dindarlığı, dindarlıkta rol yapmayı ifade eder. Gösterişçi dindarlık, tanımını, amaç ve pratiği gereği gerçek-sahici dindarlığı tersine çevirir.

Normalde Allah'ın görmesi için sergilenen davranış, gösterişte kul görsün veya işitsin diye sergilenir ve Allah'tan beklenildiği belirtilen sonuç insanlardan beklenir.³⁰

Bu bağlamda gösteriş, aslında yaptıklarını iyi göstermek suretiyle insanların kalplerinde iyi bir mevki elde etmek istemektir.³¹ Başka bir ifadeyle kişinin, içi kötü olduğu halde kendisini güzel göstermek amacıyla yaptığı davranıştır.³² Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere riyâkârlık, kötü huy ve nitelikler arasında yer alan³³ bir davranış veya ilişki biçimidir.

Bu durumda gösterişçi (mürâî, riyâkâr), insanların kalplerinde iyi bir mevki elde etmek için yaptıklarını insanlara gösterendir. Başka bir deyişle gösterişçi, kendisini çok itaatkar göstererek gören kimselerin zihninde "ne kadar dindar adam" intibasını u-

²⁷ Muhammed Şucâî, *Makâlât*, c. 2, Çev. Ali Eren, İnsan Yay., İstanbul 2001, ss. 320-321

²⁸ Kınalızade Ali Efendi, *Ahlâk*, Haz. Hüseyin Algül, Tercüman 1001 Temel Eser, byy., ty., s. 315

²⁹ Hâce Nasirüddin Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 4. bs., Şirket-i Sihâmî İntişârât-i Harezmi, Tahran 1369, s. 299

³⁰ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1991, s. 481

³¹ el-Gazzâlî, *a.g.e.*, c.3, s. 297

³² Fâhru'd-Dîn er-Râzî, *a.g.e.*, s. 385

³³ M. Şucâî, *a.g.e.*, s. 321

yandıran kimsedir.³⁴ Gösterişçi dindar, gerçek dindar gibi dinî erdemliliğe ulaşmak gibi bir özelliğe sahip değildir. Gösterişçi, insanlar kendisini övüp yüceltsin diye amellerini gösterir.³⁵ Gösterişçi dindar, riyânın ru'yet kökünden türemiş olmasına uygun olarak insanların görmesi için iş yapar.

Gösterişçi dindar, iki dilli (zû lisâneyn)³⁶ ve iki yüzlü (zu'l-vecheyn)³⁷ olup birine bir şekilde konuşur, diğerine başka bir şekilde; birine başka, diğerine başka bir yüzle gelir. Dindarlarla dindar, dindar olmayanlarla gayr-i dindar, müslümanlarla müslüman, müslüman olmayanlarla gayr-i müslim bir dil ve yüze sahiptir. Bir gruba gider bir dil ve yüz kullanır, karşıt gruba gider başka bir dil ve yüz kullanır.

Bir tür ahlakî olay olan ve samimi dindarlar tarafından toplumun görece genel ahlak ilkelerinin dışında bir huy ve davranış biçimi olarak algılanan gösterişçi dindarlık, çeşitli ibâdet ve davranış biçimleriyle kendini gösterebilir. Sözgelimi gösterişle namaz kılınabilir, gösterişle sadaka verilebilir, infak yapılabilir. Gösteriş olsun diye savaşa katılınabilir. Gösteriş olsun diye iyilik yapılabilir. Aynı şekilde gösteriş yolu zahitlik yapılabilir.³⁸ "Ne kadar güzel sesi varmış" desinler diye Kur'an okunabilir. Yine mesela çok ibâdet sahibi ve zühd ehli desinler diye sararmış vücuda yamalı hırka giyerek de gösteriş yapılabilir.³⁹

Gösteriş, amel düzleminde de çeşitli biçimlerde oluşabilir. Bazı gösterişler, insan amelin içindeyken gerçekleşir, bazıları amelden önce oluşur ve amel sevap beklemeden yapılır. Bazıları

³⁴ Hazin, *et-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl*, c. 4, Mısır ty., s. 413

³⁵ el-Alûsî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsiri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'u'l-Mesânî*, c. 15, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1994, s. 475

³⁶ Bk. İbn Ömer'in bir sözünde geçmektedir. Bk. Ahmed b. Hanbel ve Taberânî'den Gazâlî, *İhyâ-i Ulûm'id-Din*, c. 1, Çev. Ali Arslan, Merve Yay., İstanbul 1993, s. 379

³⁷ Bk. el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Menâkib, 1; Edeb, 52; Ahkam, 27; el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. 18, Kahire 1972, s. 172; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 2, ss. 289, 365; Dârimî, *Sunenu'd-Dârimî*, c. 2, Dâru İhyâi's-Sunnetu'n-Nebeviyye, byy., ty. Rikâk, 51, s. 314

³⁸ Sâdî, "Gösterişçi Zâhit" başlığıyla, padişahın misafiri olan zahidin, riyâkârlık ederek az yemek yediğinden ve çok namaz kıldığından söz ederek gösterişçi zühdü yerer. Bk. Sâdî, *Gülîstan*, Çev. Hikmet İlaydın, MEBY., İstanbul 1997, ss. 84-85

³⁹ Ahmet Rifat, *Tasvîr-i Ahlâk, Ahlak Sözlüğü*, Haz. Hüseyin Algül, Tercüman 1001 Temel Eser, byy., ty., s. 259

ise yine amelden önce oluşur, ama bu tür bir ibâdetde hem Allah rızası mevcuttur, hem de gösteriş.

Gösterişi, gösterişçi tutum ve davranışı, gösterişçe dindarlığı izlemek, gözlemek, tespit etmek, sosyolojik dile aktarmak, kuşkusuz kolay değildir. Çoğu zaman kurumlaşmamış veya geçici imiş gibi görünen gösterişçilik, esasen etkin bir fenomendir ve etkinliği oranında da derinlik ve gizlilik boyutu olan bir davranış biçimidir. O nedenle gösterişçi dindarlık kolayca gözlemlenemeyeceği, gözlemlenebilse de kolayca ifade edilemeyeceği gibi kolayca teşhis de edilemeyen bir olgudur. Fakat bu demek değildir ki gösterişçilik asla teşhis ve tespit edilemez. İnsanın iç dünyasında ve toplum içinde gösteriş, çok gizli bir biçimde kendine yer bulsa da insanlara gizli kalmaz,⁴⁰ eninde sonunda kendini ele verir. Zira gösterişin temel espirisi, mürâât kelimesinin de çok iyi ortaya koyduğu gibi göstermektir. Gösterişçi gösterişini icra etmek için başka insanların varlığına ihtiyaç duyar. Şu halde gösterişçilik her halükarda belli alâmetlerle kendini gösterir. Gösterişlilik ve lükse düşkünlük, yalan, yemin ve yalan haber yayma, hiyanet, sözünde durmama, aldatma, gösterişçi davranışta devamlılık, şüphe, tereddüt ve bocalama, çelişkili-tutarsız davranışlar, bağlamsızlık, yapaylık, cimrilik, fesatçılık, hars ve nesli yok etme, emr bi'l-münker, nehy ani'l-ma'rûf, fısk, harf üzere ibâdet, sinsilik, dalkavukluk ve ikiyüzlülük, işgüzarlık, fırsatçılık, övülme sevgisi, saygı ve ayrıcalık beklentisi, kibir ve gurur, bahanecilik, gaflet, tembellik ve üşengeçlik, çıkar temeline dayalı ilişki biçimi, imaj ve forma dayalı dindarlık, alaycılık, bilgiçlik taslama, gösterişçi dindarlığın alâmetleri cümlesindendirler. Bu alâmetler, gösterişçi dindarlığı gösterir, işaretler. Bu alâmetlere iyi bakıldığında gösterişçi davranış veya gösterişçi sosyal ilişkiler de farkedilir.

Gösterişçi, belli yerlerde, belli zaman ve mekanlarda bir şekilde konuşur veya davranırken başka yerlerde başka bir şekilde konuşur veya davranır. Caddelerde, sokaklarda, parklarda, lokantalarda, rastgele karşılaşmalarda, sinema, tiyatro ve alışveriş merkezlerinde, gazinolarda, çeşitli buluşma yerlerinde, çeşitli toplanma yerlerinde, bunun gibi kurumlaşmamış geçici/geçişli durumlarda insanlarla girdiği yüzyüze ilişkilerde benliğini öyle sunar ki buralardaki davranışlarında, bir kilise, câmi, aile veya

⁴⁰ Muhammed Reşid Rıdâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 5, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1993, s. 66

bürodaki davranışlarından farklı ve gerçek/sahici olabilir. Bu davranışları, gösterişçinin gösterişini ele verir.

Esasen toplumsal sağduyu gösterişçiliği tespit ve teşhis etmede önemli bir veridir. Toplumsal sağduyu veya akl-ı selim, kendine özgü kriterlerle gösterişçi dindarı belirler.

Gösterişçiliği tespit etmede, kısaca insanların günlük hayatta incelenmesiyle, özellikle toplumsal etkileşimin olduğu gibi kabul gören yönleriyle ilgilenen *etnometodolojiden*⁴¹ yararlanarak, insanların günlük hayatlarını nasıl anlamlandırdıklarına; gerçekliği kavrarken veya zihinlerinde yeniden kurarken, çok sıradan ve rutin hale gelmiş günlük münasebetlerde bile bir takım inanç, kaide ve değerleri sorgulamadan, çoğunlukla da şuarsuz olarak nasıl kabul ettiklerine bakmak işlevsel olabilir. Gösterişçi davranışlar, insanların günlük hayatları ve sosyal etkileşimlerinde davranışlara yükledikleri anlamlardan hareketle yine insanların kendileri tarafından anlaşılır veya tespit edilir. İnsanlar, gündelik hayat gerçekliği içinde söyledikleri ve yaptıkları şeylere yükledikleri öznel anlamlarla hangisinin samimi, hangisinin gösterişçi olduğu tespitini yaparlar. İnsanlar, yüzyüze ilişkilerinde birbirlerini izleyerek birbirlerinin davranışlarını anlamlandırırken⁴² ikiyüzlü davranışları ayırdetme yoluna gidebilmektedirler.

Gösterişçiliğin alâmetlerini anlamak, gösterişçiyi tanımak belki çok zor olabilir. Ama insan aslında akl-ı selimiyle, hisleriyle, tecrübeleriyle riyâkarı, konuşmalarından, sözlü ve sözsüz iletişiminden, dilindeki sözsüz yönlerinden, sesinin perdesi, yüksekliği ve çekiminden, yüz ifadelerinden, bakışlarından, jest ve mimiklerinden vb. tanıyabilir. Tıpkı Kur'an'ın şu âyetinde ifade edildiği gibi:

"Yoksa kalplerinde hastalık (maraz) olanlar, Allah'ın kendilerinin kinlerini ortaya çıkarmayacağını mı sandılar. Biz dileseydik, onları sana gösterirdik ve böylece sen onları simalarından tanırdın. Ve sen onları sözlerinin üslubundan tanırsın. Allah yaptığınız işleri bilir." (47/Muhammed, 29-30)

⁴¹ M. M. Poloma, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, s. 244; Barry Barnes, *Bilimsel Bilginin Sosyolojisi*, Çev. Hüsamettin Arslan, 2. bs., Vadi Yay., Ankara 1995, ss. 207-217; Hüsamettin Arslan, "Notlar", *Bilimsel Bilginin Sosyolojisi*, (Barry Barnes), Çev. Hüsamettin Arslan, 2. bs., Vadi Yay., Ankara 1995, ss. 256-257

⁴² Bk. *a.e.*, ss. 201-218

Gösterişçinin samimiyetsiz sözlerini veya yalanını ortaya çıkarmada, sözgelimi, gösterişçinin sesinin perdesine bakmak işlevsel olabilir. Bir çok çalışma, birisi yalan söylerken, sesinin ortalama veya daha teknik olarak temel perdesinin, gerçeği söylerken olduğundan daha yüksek olduğunu göstermektedir.⁴³ Ayrıca insan, başka insanları dinlerken samimi ve içtenlikli olanı hissedebilmekte, ayırdedebilmektedir.

İnsanların davranışlarına değil de sözlerine bakıldığında onların gerçek düşüncelerini, niyetlerini saklayan, örten perdenin arkasında nelerin gizlendiğini görmek güç olabilir; ancak davranışlar, yapıp-etmeler, bu perdeden bir ışığın içeriye girmesine, sızmasına yardım edebilirler.⁴⁴

Bu çerçevede beden dili önemli bilgi kaynaklarındanır. Gösterişçi dindarın gösterişçe davranışlarını tespit etmede beden sosyolojisi yapılabilir ve gösterişçinin sosyal ilişkiler çerçevesinde ortaya koyduğu davranışlar, beden dili analiziyle belli düzeylerde de olsa anlaşılabilir. Beden dili, bedeninin gayet açık hareketlerinden tutun sızıntı türünden küçük hareketlerine kadar bütün beden hareketlerini kapsar.

Kişi, çok gizlemeye çalıştığı bir yönünü bile bedeninin diliyle ele verebilir; sözgelimi heyecanlarını saklamaya çalışsa bile gerçek heyecanları dışarıya sızdıran sözsüz bir sızıntıya bakarak⁴⁵ o heyecanları anlamak mümkündür. Örneğin bir öğrenci, sınavda heyecanlı olmadığını söyleyebilir, fakat heyecanlı ise dudaklarını yalaması veya aceleci bir yüz ifadesine sahip olması onun heyecanını ele verir.

Yine beden dili bağlamında göz temasından hareketle de insanın gerçek yönleri hakkında bilgi elde etmek mümkündür. Göz teması önemli bir sözsüz bir iletişim biçimidir.⁴⁶ Göz temasıyla kişinin sevgi, arkadaşlık, yakınlık, tehdit, kötü niyet vb. durumları belli düzeylerde öğrenilebilir.

⁴³ J. L. Freedman-D. O. Sears-J. M. Carlsmith, *a.g.e.*, s. 120

⁴⁴ Takiyettin Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, Remzi Kit., İstanbul 1988, ss. 298, 299

⁴⁵ P. Ekman-W. V. Friesen, "Detecting Deception From Body or Face", *Journal of Personality and Social Psychology*, Sayı: 29, 1974, ss. 2888-298'den J. L. Freedman-D. O. Sears-J. M. Carlsmith, *a.g.e.*, s. 122

⁴⁶ *A.e.*, s. 122-123

Yükleme kuramından⁴⁷ yararlanarak da bir kişinin davranışının altında yatan güdüler ve asıl niyetler, belli düzeylerde anlamaya çalışılabilir. Yüklem kuramı, normal insanların toplumsal olayları nasıl açıkladıkları hususu üzerinde durur. Yüklem kuramında yüklem, gözlemcinin açık davranışa bakarak, bir aktörün veya kendisinin içsel durumu hakkında yaptığı çıkarımadır. Bu kuram çerçevesinde Heider'in sağduyu psikolojisine işaret edilebilir. Heider'e göre bütün insanlarda iki temel güdü vardır. Bunlar, çevremizdeki dünyaya ilişkin tutarlı, parçaları birbirine uyan bir görüş oluşturma ve çevremizi kontrol etme güdüleridir. Bu güdüleri insan, insanların nasıl davranacaklarını kestirebilme yeteneğiyle doyurmaktadır. Eğer insanların nasıl davranacaklarını kestirebilme yeteneğinden yoksun olursak, bizi çevreleyen dünyaya ilişkin görüşümüz rastlantısal, şaşırtıcı, tutarsız ve düzensiz olmak zorunda kalır. Aynı şekilde başkalarının davranışlarını kestirebilme yeteneğimiz olmaksızın, çevremiz üzerinde doyurucu bir denetim kurabilme imkanı bulamayız. Heider, yalnızca psikologların değil, herkesin başka insanların davranışları için nedensel açıklamalar bulmaya oldukça büyük bir enerji yatırımı yaptığını ileri sürmektedir. O'na göre bu enerji yatırımının sonucu sağduyu psikolojisi olmuştur. Bu durumda her ortalama insan, insan davranışına ilişkin genel bir kurama sahiptir. Bu sağduyu psikolojisi sayesinde insan, başkalarının davranışları altında hangi kararlı eğilimlerin yattığını kimlikleyebilmektedir. İnsanların nasıl davranacaklarını kestirebilmek için onların kişiliklerine, güdülerine, heyecanlarına ve tutumlarına ilişkin bir yargı oluşturabilmeye ihtiyaç duyarız. Çevremizde olup bitecekleri kestirebilmek ve kontrol edebilmek için başka insanların içsel eğilimlerine ilişkin yargıda bulunmaya ihtiyacımız olmaktadır.⁴⁸

Yine yüklem kuramı çerçevesinde Kelley'in küp kuramına da işaret edilebilir. Kelley'e göre insanlar, birlikte değişim ilkesiyle hareket ederek üç farklı boyutta neden ve etkilerin birlikte değişimine bakarlar: (1) Uyaran nesne (varlıklar), (2) aktörler (kişiler) ve (3) bağlam veya durumlar (zaman ve şartlar). Kelley'nin kuramını nedensel yüklemeler yapmaya çalışırken insanların üç tür bilgiden faydalandıklarını ileri sürmektedir: (1) Belirginlik bilgisi, (2) yaygınlık (düşünce birlikteliği) bilgisi ve (3) tutarlılık bilgisi. Örneğin arkadaşımız Ahmet'in yeni bir filmi dört kez gördüğünü,

⁴⁷ Bk. *a.e.*, ss. 127-135

⁴⁸ *A.e.*, ss. 128-129

çok beğendiğini ve bizim de görmemizi istediğini varsayalım. Kelley'nin modeline göre bu durumda tepkimiz otomatik olarak kendimize şu soruları sormak olacaktır: 1. Ahmet, her zaman her filmin güzel olduğunu söyler mi yoksa söyledikleri sadece bu filme mi özgüdür? Ahmet bir çok başka filmi değil de yalnızca bu filmi mi beğenmektedir? Yani onu ilgilendirdiği kadarıyla tepkisi sadece bu belli varlığa mı özgüdür? 2. Aynı veya benzer sözleri başkalarından da duyuyor muyuz yoksa bu sözler yalnızca ona ve onun garip film zevkine mi hastır? 3. Zaman içinde ve değişik durumlarda tutarlılık var mı? Dört kez seyrettiği filmi her seferinde sevmiş midir yoksa bazen sevmiş bazen sevmemiş midir? Başka zaman ve durumlarda da aynı şekilde mi tepki gösterir? Filmi güzel bulmasının nedeni başka bir şey olamaz mı? Sözelimi iyi bir arkadaşla yemek yemesi veya bedava seyretmiş olması olamaz mı? Veya ne zaman, kiminle ve nasıl seyrederse seyretsin, nereye oturmuş olursa olsun, filmi sevmiş midir?⁴⁹

Kısaca yükleme kuramı, insanın gerek insanların davranışlarını önceden kestirme yeteneğiyle, gerekse üç bağımsız boyutta olayları kontrol etme kabiliyetiyle gösterişçi dindarlığın alâmetlerini belli düzeylerde görebileceğine ve gösterişçinin gösterişçi davranışlarını belli düzeylerde anlayabileceğine işaret etmektedir.

SONUÇ

Gösterişçi dindarlığın ele alındığı bu çalışmada, kavramsal olarak gösterişçi dindarlığın yerinde bir kullanım olduğu ve bir sosyal ilişki biçimi olarak gösterişçi dindarlığın gözlem ve tespiti- nin mümkün olduğu sonucuna varılmıştır.

Sosyal hayatta samimi dindarlık olduğu gibi gösterişçi dindarlık da vardır. Toplum dindarlık temelinde ortaya konan ilişkilerden bir kısmını, belki büyük çoğunluğunu samimi olarak algı-larken, bir kısmını gösteriş olarak algılamaktadır. Dolayısıyla gösterişçi dindarlık isimlendirmesi, sosyal gerçekliğe uygun düşmektedir.

Gösterişçi dindarlık, toplum tarafından olduğu gibi toplumun bir üyesi olarak sosyolog tarafından da çeşitli yollarla, özellikle tutarsızlıklarla anlaşılabilir ve ortaya konulabilir.

⁴⁹ A.e., ss. 133-135

Gösterişçi dindarlık, bu haliyle elbette çok eksik bir çalışmadır ve daha ileri çalışmalar yapılarak geliştirilmesi gereken bir konudur.

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim

Kitab-ı Mukaddes

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*

Ahmet Rifat, *Tasvîr-i Ahlâk, Ahlak Sözlüğü*, Haz. Hüseyin Algül, Tercüman 1001 Temel Eser, byy., ty.

el-Alûsî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'u'l-Mesânî*, c. 4, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1993

el-Alûsî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'u'l-Mesânî*, c. 15, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994

Arslan, Hüsamettin, "Notlar", *Bilimsel Bilginin Sosyolojisi*, (Barry Barnes), Çev. Hüsamettin Arslan, 2. bs., Vadi Yay., Ankara 1995

el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. 18, Kahire 1972

Barnes, Barry, *Bilimsel Bilginin Sosyolojisi*, Çev. Hüsamettin Arslan, 2. bs., Vadi Yay., Ankara 1995

Brainy

Dictionary,

<http://www.brainydictionary.com/words/sa/sanctimony215316.html> tyu njh, 11.10.2004

Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*

Dârimî, *Sunenu'd-Dârimî*, c. 2, Dâru İhyâi's-Sunnetu'n-Nebeviyye, byy., ty.

Debord, Guy, *Gösteri Toplumu ve Yorumlar*, Çev. A. Ekmekçi-O. Taşkent, Ayrıntı Yay., İstanbul 1996

Derveze, M. İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Çev. Ş. Karataş-A. Çelen-M. Çelen, c. 1, 2. bs., Ekin Yay., İstanbul 1998

Ebû Davud, *Sünen*

Ellul, Jacques, *Sözün Düşüşü*, Çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yay., İstanbul 1998 el-Endülüsî, el-Kâdi Ebû Muhammed, *el-Muhadderu'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, c. 1, Tah. A. Abdüşşâfi Muhammed, Dâru'l-İlmiyye, Beyrut 1993

Erdem, Hüsameddin, *Sondevir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk*, Konya 1996

- Feridüddin Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, Çev. Süleyman Uludağ, 2. bs., Erdem Yay., İstanbul 1991
- el-Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyâd *Me'âni'l-Kur'ân*, c. 3, 3. bs., Alemü'l-Kütüb, Beyrut ty.
- el-Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, c. 3, el-Mektebetu't-Ticâretu'l-Kübrâ, Mısır ty.
- Gazâlî, *İhyâ-i Ulûm'id-Din*, c. 1, Çev. Ali Arslan, Merve Yay., İstanbul 1993
- Hazin, *et-Te'vîl fî Me'âni't-Tenzîl*, c. 4, Mısır ty.
- Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, TDVY., Ankara 1996
- Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, Çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 1982
- Hyper Dictionary, <http://www.hyperdictionary.com/dictionary/sanctimoniousness>, 11.10.2004
- el-İsfahanî, Râğîb *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kalem-Dâru's-Şâmiyye, Dımaşk-Beyrut 1992
- İbn Mâce, *Sünen*
- İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c.5, 2. bs., Dâru Sâdır, Beyrut 1992
- el-Kaysî, Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib *el-Umde fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, 2. bs., Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1984
- Kınalızade Ali Efendi, *Ahlâk*, Haz. Hüseyin Algül, Tercüman 1001 Temel Eser, byy., ty.
- Köktaş, M. Emin, *Türkiye'de Dinî Hayat*, İşaret Yay., İstanbul 1993
- Mengüşoğlu, Takiyettin, *İnsan Felsefesi*, Remzi Kit., İstanbul 1988
- Merriam-Webster Online, <http://www.m-w.com/cgi-bin/dictionary?book=Dictionary&va=sanctimonious>, 11.10.2004
- Muhammed Reşîd Rıdâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 5, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1993
- Muhammed Reşîd Rıdâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 5, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1973

- Muhammed Şucâî, *Makâlât*, c. 2, Çev. Ali Eren, İnsan Yay., İstanbul 2001
- el-Muhâsibî, *er-Riâye liHukûkillâh*, 4. bs., Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut ty. (Türkçesi: *er-Riâye*, Çev. Şahin Filiz-Hülya Küçük, İnsan Yay., İstanbul 1988; *Kalp Hayatı (er-Riâye)*, Çev. Abdülhakim Yüce, Çağlayan Yay., İzmir 1997)
- en-Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut ty., c. 4, s. 378
- Okumuş, Ejder *Gösterişçi Dindarlık*, Ark Yay., İstanbul 2002
- Öztürk, Yaşar Nuri *Kur'an'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1991
- Poloma, Margaret M., *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Çev. Hayriye Erbaş, Gündoğan Yay., Ankara 1993
- er-Râzî, Fahrüddin, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, c. 16, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994
- Sâdî, *Gülistan*, Çev. Hikmet İlaydın, MEBY., İstanbul 1997
- Stark, R. - Glock, C.Y., "Dimensions of Religious Commitment", *Sociology of Religion*, Ed. Roland Robertson, Penguin Books, Middlesex 1971
- Şah Veliyyullah, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, c. 2, Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrut 1990
- Tehânevî, Muhammed Ali *Kitâbu Keşşâfi Istilâhâti'l-Funûn*, c. 1, Mektebetu Lübnan Nâşirûn, Beyrut 1996
- Tûsî, Hâce Nasirüddin *Ahlâk-ı Nâsirî*, 4. bs., Şirket-i Sihâmî İntişârât-i Harezmi, Tahran 1369
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 2. bs., Marifet Yay., İstanbul 1995